

Krejčí, Pavel

Nejstarší období jihoslovanského písemnictví

In: Krejčí, Pavel. *Přehled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků (od 9. do počátku 19. století)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 41-57

ISBN 978-80-210-6914-5; ISBN 978-80-210-6917-6 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130751>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5. Nejstarší období jihoslovanského písemnictví

Praslovanština. Staroslověnština. Literární střediska v Preslavi a Ochridu. Nejstarší písemné památky. Hlaholice, cyrilice a další písma

§ 5.1. Charakteristika období

Slovanské obyvatelstvo v tomto období ještě není rozděleno ani etnicky, ani jazykově. V tom prvním aspektu existuje na Balkánském poloostrově řada slovanských kmenů, které zakládají více či méně úspěšné státní útvary, které se sjednocují a zase rozpadají. Nejmocnější říší je východořímská (tj. byzantská) s východním způsobem praktikování křesťanské víry, řeckým jazykem coby jazykem liturgickým i státním a typickou byzantskou kulturou. Hlavním konkurentem ve středověké jihovýchodní Evropě jí je rozsáhlá bulharská říše (zal. 681), která v té době představuje poměrně úspěšně fungující svaz turkického kmene Bulharů (v odborné literatuře se kvůli odlišení od současných slovanských Bulharů nazývají Prabulhaři nebo Protobulhaři) a slovanských kmenů, které obývaly jednak prostor mezi Dunajem a Starou planinou, jednak prostor historické Makedonie. Předchůdci dnešních Srbů, Chorvatů a Černohorců měli v západních částech Balkánského poloostrova rovněž své státní útvary (Raška, Duklja /od konce 11. století Zeta/, Záchlumsko, Travuňsko, Neretvansko, Bosna, Chorvatsko...). Alpští Slované obývali Karantánii ovládanou Franky, ale v 7. a 8. století stáli v jejím čele ještě slovanští vladaři. Nejvýznamnější historickou událostí bylo bezesporu přijetí křesťanství – předchůdci moderních Slovinců už v roce 750 za knížete **Gorazda**, Chorvatů na přelomu 8. a 9. století, Bulharů a Makedonců v období 864/5 za chána a poté knížete **Borise (Michaila)**, Srbů přibližně ve stejné době za vlády knížete **Mutimira**. To bylo základní politicko-společenskou podmínkou pro to, aby se dotyčné státy staly členy široké rodiny křesťanských zemí, což jim kromě jiných předností zajišťovalo i větší politickou samostatnost a stabilitu. Co se jazyka týče, sledované období spadá do tzv. pozdní fáze praslovanštiny. Působení **Metoděje Soluňského** na arcibiskupském stolci na Velké Moravě a v Panonii a jeho „zahraniční“ cesty ovlivňovaly též přilehlé jihoslovanské oblasti a státní útvary, takže slovanské hlaholské písemnictví po Metodějově smrti a vyhnání jeho žáků a následovníků z Velké Moravy nejspíš nebylo

pro jihoslovanský prostor jevem novým a neznámým. Velmi příznivé podmínky pro další rozvíjení slovanské knižní vzdělanosti našli velkomoravští uprchlíci na dvoře bulharského knížete **Borise-Michaila** a později jeho syna a následníka trůnu cara **Simeona I. Velikého**, a to zvláště poté, co na velikém sněmu v Preslavi roku 893 byl slovanský jazyk prohlášen oficiálním jazykem celé říše. Písemnictví se pak pěstovalo jednak v sídelních městech bulharských panovníků – Plisce a o něco později v Preslavi, jednak na západě říše – v Ochridu. Ochridské středisko mělo bezprostřední vliv na rozvoj písemnictví v srbských zemích, preslavské zase svou produkcí ovlivnilo písemnictví na Rusi. Vrchol moci bulharské říše je spojován právě se Simeonem a ještě s první polovinou 10. století. Poté nastává úpadek, východní Bulharsko si podmaňuje Byzanc už v roce 971, bulharská carská moc se přesouvá na západ do Ochridu, v roce 1018 je však i západní část bulharské říše nakonec připojena k Byzanci a první bulharský stát zaniká. Během první poloviny 11. století se v bulharských zemích už pod byzantskou nadvládou rozmáhají sekty paulikiánů a bogomilů, druhá polovina téhož století znamená řadu nájezdů a vpádů kočovných kmenů. To vše bulharským zemím přirozeně neprospívá. Zrod srbské i chorvatské státnosti byl velmi složitý proces. Středověká srbská státnost se podle známých pramenů vynořuje od konce 8. století. 11. století je ve znamení neustálých bojů proti Byzanci, pod níž krátkou dobu Raška jako jádro srbského státu spadala. Nové centrum srbské státnosti se v polovině 11. století přesunulo do horské oblasti Duklji (Zety), která si zajistila politickou a rovněž náboženskou nezávislost na Byzanci. Chorvatská státnost se postupně buduje od druhé poloviny 7. století, prostor dnešního Chorvatska byl však značně rozdrobený a existovalo na něm několik státních útvarů. Vrchol chorvatské středověké státnosti spadá do druhé poloviny 11. století, v roce 1102 však chorvatští velmoži uznávají nárok uherského krále Kolomana na chorvatský trůn a od toho okamžiku až do roku 1918 jsou dějiny Chorvatska fakticky spojeny s dějinami Uher. Dnešní slovinské země byly součástí Karantánie, která byla provázána s východofranskou říší a později s Bavorskem. Politickou samostatnost získává až roku 976 (Velká Karantánie), avšak během 11. století dochází k jejímu postupnému rozpadu. Je rovněž potřeba připomenout, že Velká Karantánie nebyla státní útvar slovanský, nýbrž germánský.

Praslovanština

§ 5.2. Než představíme osud prvního historicky doloženého spisovného jazyka Slovanů, bude třeba pozastavit se též u jazyka, kterým staří Slované hovořili dávno před cyrilometodějskou misí, jež je jinak vnímána jako počátek vědomé péče o jazyk u Slovanů. Tento běžně mluvený jazyk našich slovanských předků se v odborném diskurzu nazývá *praslovanština*.

Časové vymezení praslovanštiny je velice obtížné a názory na ně se různí. Přesto je možné určit tři fáze vývoje praslovanštiny:

1. fázi protoslovanskou (raná praslovanština) – 700 (500) př. n. l. až 300 (400) n. l.,
2. fázi klasické praslovanštiny – 300 (400) až 800,
3. fázi pozdní či obecné praslovanštiny – 800 až 1000 (srov. Lamprecht, 1987 – cit. dle Bogoczová, 2012, Večerka, 2006 nebo Bogoczová, 2012).

Na rozpad praslovanštiny měla značný vliv migrace slovanských kmenů ze své pravlasti severně a severovýchodně od Karpat až k řece Labi, do střední Evropy, na Balkán a do západního Ruska. V jeho finální fázi zapůsobilo i vznikání slovanských státních útvarů, v jejichž rámci se vytvořily předpoklady pro samostatný rozvoj jazyků jednotlivých slovanských etnik.

Podobu praslovanštiny neznáme, neexistují žádné písemné záznamy, na základě kterých bychom mohli praslovanštinu popsat. Proto jazykovědci provádějí její rekonstrukci pomocí srovnávání mluvnické stavby, slovní zásoby a hláskosloví současných slovanských jazyků, jejich starších dochovaných podob, ale především starslověnských a církevněslovanských památek. Zároveň tyto poznatky konfrontují se stavem a vývojem v jiných indoevropských jazycích, analyzují staré lexikální přejímky z těchto jazyků do slovanštiny, ale také adaptaci slovanských slov v neslovanském jazykovém prostředí. Rekonstruovaná podoba psl. slova se zaznamenává latinkou, znaky, pro které standardní latinka vyjádření nemá (nosovky, jery aj.), se vytvářejí příslušnou diakritickou úpravou nebo se přebírají z cyrilice (azbuky) – srov. např. *berza* „bříza“, *vorna* „vrána“, *пѣсѣкъ* „písek“, *крь* „krev“, *ноктѣ* „noc“, *мѣкѣкъ* „měkký“ aj. Rekonstruovaná podoba bývá často opatřena hvězdičkou, aby se zdůraznilo, že se jedná o podobu nedoloženou, svým způsobem tedy hypotetickou – např. **sѣdorvje* „zdraví“.

§ 5.2.1. Nářeční štěpení praslovanštiny

Praslovanština procházela během své existence řadou změn v hláskosloví, mluvnické stavbě i slovní zásobě, přitom změny nemusely vždy zahrnovat celé území. Vznikaly tak jazykové diference, které se staly základem nářečního štěpení a následně i dnešního dělení slovanského jazykového areálu na tři skupiny: východní, západní a jižní. Jedině jižní skupina přitom postupně ztratila přímý kontakt s ostatními slovanskými dialekty/ protojazyky – nejprve byl kvůli usídlení Maďarů v Panonské nížině (dnešním Maďarsku) v 10. století a germanizaci slovanských území v Bavorsku a Rakousku přerušen kontakt se západními Slovany, expanze rumunštiny na východ v 11. a 12. století pak zapříčinila rozštěpení jižní a východní skupiny Slovanů. Klín tvořený Rakouskem, Maďarskem a Rumunskem (s Moldavskem) tak i dnes odděluje rozsáhlý slovanský sever od územně i počtem obyvatel mnohem menšího slovanského jihu.

Staroslověnština

§ 5.3. Jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, staroslověnština byla první slovanský jazykový útvar, který ve svých počátcích plnil funkci bohoslužebného (liturgického) a později i kulturního a spisovného jazyka. Její zrození, umožnění zaznamenat ji zcela novým typem písma (hlaholicí) i významná společenská funkce jsou v prvé řadě spojeny s géniem dvou vzdělaných a pracovitých Byzantinců, slovanských věrozvěstů, bratří **Konstantina Soluňského** (též **Cyrila** nebo **Konstantina Filozofa**, 826/7–869) a **Metoděje Soluňského** (před 820–885), ale rovněž jejich žáků a následovníků. Nejstarší fáze staroslověnštiny, její velkomoravská etapa, třebaže historicky velice významná, byla časově poměrně krátká – od chvíle, kdy moravský kníže **Rostislav** požádal byzantského císaře **Michaela III.** o posláni učenců, kteří by na Velké Moravě zavedli slovanskou liturgii (862), jejich příchodu z Byzance do střední Evropy (863) až do smrti staršího z obou bratrů **Metoděje** (885) uplynulo necelé čtvrtstoletí. Po Metodějově smrti, kdy už na velkomoravském knížecím stolci seděl déle než jedno desetiletí **Svatopluk**, slovanské bohoslužbě nepřející, byl do uvolněného arcibiskupského úřadu jmenován novým papežem **Štěpánem V.** (885–891) biskup **Wiching**, oddaný latinské bohoslužbě, nikoliv designovaný biskup **Gorazd**, který by pokračoval v rozvoji liturgie slovanské. Tento vývoj znamenal zákaz slovanské bohoslužby na Velké Moravě a vyhnání jejích zastánců a šířitelů z tohoto území. Mnozí z nich našli útočiště v sousední bulharské říši, kde teprve došlo k výraznému rozkvětu slovanského písemnictví a ke změně společenské funkce staroslověnštiny, která tam začala plnit funkci spisovného, široce kulturního, nejen liturgického jazyka. Z bulharského prostoru se později začal šířit i do dalších oblastí – na severozápad do Rašky (tj. Srbska), Zety (tj. Černé Hory), Bosny, Dalmácie a Chorvatska, na severovýchod na Kyjevskou Rus (tj. na Ukrajinu a do Ruska). Chorvatské země – především Istrie, Kvarner, Chorvatské přímoří a severní Dalmácie – přitom byly staroslověnským písemnictvím zasaženy nejspíše už v době aktivního působení **Metoděje** jako arcibiskupa moravsko-panonského. Nejstarší dochované staroslověnské (hlaholské) památky z chorvatského prostředí ale pocházejí až z mnohem pozdějšího období (z přelomu 11. a 12. století – viz § 5.4.3.). Středověcí Srbové přijali slovanský jazyk jako liturgický nakrátko pravděpodobně už kolem roku 873 za knížete **Mutimira** (851 až 891), který vládl v Rašce; tehdejší papež **Jan VIII.** (872 až 882) mu doporučil připojení Rašky k Metodějovu moravsko-panonskému arcibiskupství. Později se u Srbů projevoval vliv Simeonova Bulharska, ovlivňování směrem k podpoře slovanského písemnictví se ale šířilo i od Jadranu. Starobulharské/staroslověnské texty mezi Srby přicházely hlavně ze západobulharského Ochridu a rozšiřovaly se dále v Rašce, Duklji/Zetě a Chlumu. Staroslověnské dědictví se však šířilo i přímo ze samotné Velké Moravy, a to především

do Čech (nejznámějším střediskem byl Sázavský klášter, a to až do roku 1097, kdy byla v Čechách slovanská bohoslužba zakázána)²⁶.

Jelikož **Konstantin** s **Metodějem** vzali za základ svého jazyka, do něhož přeložili základní bohoslužebné texty,²⁷ aby byly v řeči srozumitelné slovanským obyvatelům Velké Moravy, slovanské nářečí z okolí Soluně, nářeční báze staroslověnštiny je proto s ohledem na genezi slovanských jazyků bulharská (viz Petr, 1984, s. 32 nebo Seliščev, 1951, s. 28 – cit. dle Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 257n.) jinak též bulharsko-makedonská (viz Večerka, 2006, s. 97), přesněji se jedná o jazyk velmi blízký ruským dialektům východobulharské nářeční skupiny²⁸ (viz např. Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 229, 234, 236, 262n.). Na vysokou míru blízkosti ruských nářečí (jmenovitě z prostoru obce Sucho)²⁹ s cyrilometodějským jazykem poukázal už na sklonku 19. století slovinský lingvista **Vatroslav OBLAK** (1864–1896) ve svém díle *Macedonische Studien* (Makedonské studie)³⁰ z roku 1896 (tamtéž, s. 231, 262n. nebo Damjanović, 2003, s. 13), čímž mj. jednoznačně potvrdil omyl tzv. panonské (či panonsko-slovinské) teorie o původu staroslověnštiny, kterou v 19. století zastávali další skvělí slovinští slavisté **Jernej KOPITAR** (1780–1844) a **Fran MIKLOŠIČ** (1813–1891), ale třeba také **Pavel Josef ŠAFAŘÍK** (1795–1861). Na základě dochovaných informací z této nejstarší etapy vývoje slovanských spisovných jazyků víme, že se tento jazyk ve své době označoval jako *slovanský* a později v bulharském prostoru i jako *bulharský* (Andrejčin – Popova, 1982, s. 15).

§ 5.3.1. Literární střediska v Preslavi a Ochridu

Poté, co bulharský kníže **Boris (Michail)** přijal na svém dvoře v Plisce Metodějovy žáky vyhnané knížetem **Svatoplukem** z Velké Moravy, dostalo se slovanskému písemnictví nového impulzu, který vedl k bohaté literární činnosti už v novém hlavním městě Preslavi na dvoře cara **Simeona I. Velikého**. Na území bulharské říše byla pro účely přípravy slovansky hovořících duchovních postupně založena dvě vzdělávací střediska – první

26 Sázavský klášter stojí nad městečkem Sázava, cca 50 km jihovýchodně od Prahy.

27 Především knihy Nového zákona a později i Starého zákona, přičemž evangeliář byl **Konstantinem** přeložen ještě v Byzanci, dále nomokánon, penitenciál *Ustanovení svatých otců /o pokání/* (Zapovědi svętyichъ oтъcъ), *Zakon sudnyj ljudem* aj. (více viz Večerka, 2006, s. 91).

28 Současná makedonská jazykoveda klasifikuje slovanská nářečí z prostoru historické, tedy i Egejské Makedonie jinak – všechna vnímá dle teritoriálního klíče jako nářečí makedonského národního jazyka a inkriminovaná oblast kolem Soluně pak podle makedonských dialektologů spadá pod jižní dialekty jihovýchodní nářeční skupiny makedonského jazyka.

29 Řecky Σοχός [Sochós], dnes třiapůltisícové řecké městečko ležící 45 km východně od Soluně.

30 Vatroslav OBLAK: *Macedonische Studien. Die slavischen Dialekte des südlichen und nordwestlichen Macedoniens*. Wien, 1896.

se utvořilo přirozeně na carském dvoře v Preslavi, druhé pak v Ochridu na západě říše, kam Simeon vyslal nejprve **Klimenta** a později i dalšího z tzv. sedmipočteníků, **Nauma**. V odborné literatuře se proto hovoří o dvou bulharských školách, přesněji střediscích³¹ slovanské vzdělanosti – preslavské(m) a ochridské(m). Tato střediska spolu se starším centrem velkomoravským tvoří tři historické pilíře staroslověnského písemnictví a slovanské vzdělanosti v 9. a 10. století. Pro rozmach slovanské literární tvorby v bulharské říši byla značně významná skutečnost, že v roce 893 byl na velkém sněmu v Preslavi slovanský jazyk povýšen na oficiální jazyk bulharského státu. Tímto aktem tam slovanština začíná plnit funkci spisovného jazyka (viz např. Videnov, 1978, s. 9) a stává se pro Bulhary nejen prostým mezinárodním či nadnárodním jazykem (tj. etnicky nezakotveným obecněslovanským spisovným útvarem, koiné), ale s ohledem na její původ (viz výše o nářeční bázi) a oficiální status i jazykem národním, bulharštinou, z hlediska lingvistického bádání a s ohledem na to, že se jedná o nejstarší etapu kontinuálního vývoje bulharského mluveného i spisovného jazyka, nazývaným jako *starobulharština*. Nutným společenským předstupněm pro rozvoj slovanského písemnictví v Bulharsku bylo ovšem kromě přijetí křesťanství chánem **Borisem I.** (864 až 865), jenž se poté stal knížetem **Michailem**, též založení bulharského arcibiskupství (870) a jeho uznání Byzancí, což znamenalo nejen potřebnou církevní autonomii, ale také důležitou politickou svobodu a suverenitu. Poté byla cesta k rozsáhlé slavizaci bulharského státu na všech společenských úrovních volná. V Preslavi i Ochridu se překládaly a přepisovaly bohoslužebné texty, vznikala i původní literární tvorba náboženského i světského charakteru (vědecká pojednání, nábožensko-filozofické traktáty apod.). Zatímco preslavské (nebo též plisecko-preslavské) středisko vykazovalo výraznější odborně-teoretické zaměření své činnosti, ochridské bylo orientováno více prakticky, na přípravu tolik potřebných křesťansky vzdělaných učitelů a duchovních (Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 256). Obě střediska zpočátku pokračovala

31 Někteří bulharští jazykovědci upřednostňují označení „střediska“ z toho důvodu, že se totiž nejednalo o instituce ve smyslu konkurenčním, jak by z označení „škola“ mohlo vyplývat (srov. situaci v první polovině 19. století a názorovou konkurenci škol novobulharské, slavjanobulharské a církevněslovanské v Bulharsku, trnovské a plovdivské tamtéž ve druhé polovině 19. století nebo zářebské, zadarské a rijecké v Chorvatsku přibližně ve stejné době), nýbrž o dvě centra, která měla totožné cíle. Hovoří se rovněž o literárních centrech, literárních ohniscích apod. Snaha interpretovat činnost obou středisek jako konkurenční, v krajním případě pak dokonce jako vzájemně nepřátelskou, se projevuje u některých jazykovědců z bývalé Jugoslávie (především Makedonie), ale i odjinud (Francouz **André Vaillant**, kupříkladu). Důvody pro to jsou zjevně extralingvistické (srov. tyto tendence u **Stjepana Damjanoviće**, 2004, s. 172 nebo jím citovaných lingvistů: Chorvata **Josipa Hamma**, 1963 a Rusa **Vladimira Mošina**, 1962 /tamtéž, s. 175, 178/). Podrobnou apologii bulharského přístupu přináší **Dora Ivanovová-Mirčevová** (Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 231–240, 256–265), citujíc přitom mj. rovněž práce Nizozemce **Nicolaase van Wijka** nebo Rusa **Afanasje Seliščeva**.

v hlaholské tvorbě, v Preslavi se však brzy rozvinul nový typ písma – cyrilice, svou vnitřní strukturou sice odpovídající duchu hlaholice, avšak vnější formou bližší řeckému písmu, jelikož z něho zcela otevřeně vycházela (více o obou písmech viz dále § 5.5.). Geografická lokalizace obou center měla také vliv na jazyk – zatímco v Preslavi do tamní tvorby pronikaly některé prvky místních, severovýchodních bulharských nářečí (tj. prvky východobulharského typu), památky vytvořené v Ochridu vykazují archaičtější podobu, tj. důsledněji zachovávají původní (tj. rupské) nářeční rysy cyrilometodějského jazyka a zároveň se obohacují o prvky jihozápadních bulharských nářečí (tj. prvky západobulharského či makedonského typu). Výraznější odklon od původního cyrilometodějského typu je patrný v textech z preslavského ohniska, charakter těchto odchylek je především lexikální, zřetelnější je v nich rovněž vliv řečtiny.

Preslavské ohnisko je spojováno hlavně s osobnostmi jako byli mnich **Doks**, **Naum Ochridský** (též **Preslavsko-Ochridský**), jenž stál v čele preslavského kulturně-vzdělávacího střediska v letech 886 až 893, car **Simeon I. Veliký**, který se sám postavil do čela preslavské literární školy poté, co poslal Nauma do Ochridu, tak řečený mnich (černorizec) **Chrabr**, **Konstantin Preslavský** (též **Presbyter**) nebo **Joan Exarch Bulharský** (též **Joan Presbyter**). S ochridským ohniskem jsou spojeni především **Kliment Ochridský** (též **Veliký**), který ho po roce 886 na příkaz knížete Borise-Michaíla zakládal, a už jmenovaný **Naum Ochridský**, který v roce 893 vystřídal Klimenta ve vedoucí pozici poté, co byl Kliment carem Simeonem jmenován biskupem a co se začal plně věnovat duchovním záležitostem. Celé toto kulturně plodné období bylo v 19. století nazváno zlatým věkem bulharského písemnictví. Útlum nastává po definitivní porážce a pohlcení tzv. prvního bulharského státu sousední Byzancí (1018).

§ 5.3.2. Otázka pojmenování staroslověnštiny a obsahová stránka

Termín *staroslověnština* (bulh. *старославянские*, srb./mak. *старословенски*, chorv. *staroslavenski j.*, sl. *staroslovanski j.*), jak vyplývá z předchozích kapitol, není jediný, který se pro označení prvního slovanského spisovného jazyka používá. V odborné literatuře se můžeme setkat i s pojmenováními *starobulharština* (viz výše), *staromakedonština*, *církevní slovanština* či *stará církevní slovanština*.³² Všechna tato lingvonyma spojuje skutečnost, že označují první slovanský spisovný jazyk, cyrilometodějský jazyk určený

32 Překlady uvedených termínů (nemusí se nutně v daném jazykovém prostředí užívat):

bulh. старобългарски, старомакедонски, църковнославянски, староцърковнославянски език;

mak. старобугарски, старомакедонски, црковнословенски, староцрковнословенски јазик;

srb. старобугарски, старомакедонски, црквенословенски, староцрквенословенски језик;

chorv. starobugarski, staromakedonski, crkvenoslavenski, starocrkvenoslavenski jezik;

sl. starobolgarščina, staromakedonščina, cerkvena slovanščina, stara cerkvena slovanščina.

pro velkomoravskou misi, resp. jazykový útvar (či jazykové útvary) vzešlý (vzešlé) z cyrilometodějského jazyka. Ne vždy je však možné vnímat je jako synonymní termíny – jejich terminologizovaný význam odráží různá časová období, různé zeměpisné oblasti, různou společenskou funkci pojmenovávané variety a koneckonců i různé (národní) odborné zvyklosti.

§ 5.3.2.1. Tak např. **bulharská** paleoslavistika označuje jazyk nejstaršího období (tj. od cyrilometodějské mise do 11. /12./ století) jako **starobulharský**, přičemž období tzv. *vlastní* nebo *pravé starobulharštiny* (истински старобългарски) zahrnuje fázi od konce 9. století až do konce celého období. Na toto období pak navazuje etapa **středobulharského** spisovného jazyka (12. až 15. /17./ století – termín *středobulharský* /среднобългарски/ je tu nutno chápat časově, nikoliv prostorově). Hlavní důvody pro upřednostňování termínu s průhlednou etnickou komponentou jsou v bulharském odborném diskurzu čtyři:

1. sledovaný jazyk pochází z bulharského etnického (později národního) a jazykového prostoru;
2. jeho soluňská nářeční báze je v podstatných rysech identická s archaickými rupskými dialekty východobulharského typu;
3. sledovaný jazyk se rozvíjel v rámci bulharské říše, jako spisovný tam plnil důležitou společenskou funkci a představuje tedy nejstarší fázi kontinuálního vývoje spisovného jazyka Bulharů, bulharštiny;
4. v bulharské jazykovědě je tento termín ustálený, tradiční.

Starobulharština se tak jeví jako synonymní k termínu *staroslověnština* ustálenému v českém prostředí. Pojem *stará církevní slovanština* je podle D. Ivanovové-Mirčevové starší, dnes už opuštěný termín synonymní se staroslověnštinou/starobulharštinou (Ivanova-Mirčeva – Charalampiev, 1999, s. 234). Jako *církevní slovanština* se pak označuje pozdější podoba staroslověnštiny spjatá prakticky výhradně s náboženskou funkcí a jazykově výrazně přizpůsobená prostředí, v němž plnila tuto společenskou funkci (viz dále § 6.2. a různé národní jazykové redakce církevní slovanštiny). V dějinách bulharského jazyka je významná úloha církevní slovanštiny srbské (15.–17. století) a ruské redakce (17.–19. století – ta se v bulharské terminologii označuje jako *црковнославянски език*).

§ 5.3.2.2. Formálně podobný, ovšem obsahově zcela protichůdný vztah v porovnání s bulharským postojem má k staroslověnštině **makedonská** jazykověda, která ji někdy označuje jako jazyk **staromakedonský**. Makedonskou argumentaci bychom mohli shrnout do těchto tří bodů:

1. sledovaný jazyk nepochází z bulharského, nýbrž z makedonského etnického (později národního) a jazykového prostoru;
2. jeho soluňská nářeční báze nemůže být bulharská, když pochází z Makedonie, nýbrž je v podstatných rysech identická s archaickými jižními dialekty jihovýchodního makedonského nářečního typu;
3. sledovaný jazyk nejen že z oblasti historické Makedonie pochází, ale i později se na jejím západě rozvíjel v rámci ochridské školy, která tento (makedonský) typ staroslověnštiny dále pěstovala v protikladu ke škole preslavské a k typu bulharskému, takže vlastně představuje nejstarší fázi kontinuálního vývoje spisovného jazyka Makedonců, makedonštiny.

§ 5.3.2.3. Charakteristický **chorvatský** postoj bychom si mohli ilustrovat na přístupu S. Damjanoviće, jenž ve svém výkladu zavrhuje etnický příznakové pojmy *starobulharština* i *staromakedonština*, neboť nadstavba spisovného jazyka Slovanů, tj. to, co stojí nad nářeční bází, co ji doplňuje a co pak dotváří celkový obraz spisovného jazyka, je podle něho obecněslovanská (Damjanović, 2003, s. 10 nebo týž, 2004, s. 173). Stejně tak zavrhuje pojmy *církevní slovanština* i *stará církevní slovanština*, neboť jsou zase příliš úzké a nepřesné z hlediska funkčního (nejednalo se přece primárně pouze o jazyk liturgie, a to ani v pozdějších obdobích, třebaže jeho společenská funkce byla mnohde takto dějinným vývojem zúžena), a ideální podle něho není ani nejrozšířenější termín *staroslověnština*. Jako řešení navrhuje označení **obecněslovanský spisovný jazyk** (općeslavenski književni jezik), který podle svého autora dobře vyjadřuje, že se jednalo o jazyk, jenž jako spisovný sloužil všem slovanským národům, byť pouze v určitém období jejich dějin a na části jejich národního území; je to tedy jazyk slovanského středověkého písemnictví (týž, 2003, s. 12). Pokud jde o etnicitu nářeční báze staroslověnštiny („obecné slovanštiny“), S. Damjanović doporučuje nerozlišovat mezi termíny *starobulharský* a *staromakedonský*, když tvrdí: „Spor *starobulharština/staromakedonština/staroslověnština* je zcela bezpředmětný, pokud víme, co označujeme: jedná se o spisovný jazyk, jehož nadstavba je obecněslovanská, kdežto základ *starobulharský/staromakedonský*“ (týž, 2004, s. 174).

§ 5.3.2.4. Stanovisko **české** paleoslavistiky lze ukázat na výkladu R. Večerky. Ten charakterizuje pojem *církevní slovanština* jako širší než *staroslověnština*, neboť označuje jazyk, který se používal během celého středověku až do novověku (Večerka, 2006, s. 111). Pojem *stará církevní slovanština* je pouze starší terminologický ekvivalent rozšířenější staroslověnštiny, tj. označení pro nejstarší fázi vývoje církevněslovanského jazyka. Jako

synonymní ke staroslověně existuje termín *starobulharština* používaný především, ale nejen v bulharštině. Ještě užší pojem než *staroslověnětina/starobulharština* je pak označení *cyrilometodějský jazyk* (bulh. Кирило-Методиев език), který se vztahuje na jazyk cyrilometodějských textů v jejich původním znění, jeho vlastní podoba ovšem není zachována a může být pouze rekonstruována (viz tamtéž). R. Večerka nakonec na s. 112 schematicky zobrazuje přehled vývoje lokálních typů a redakcí staroslověnětiny a církevní slovanštiny v 9. až 12. století. V **1. fázi** hovoří o *prastaroslověnětině* neboli *soluňské staroslověnětině* (tj. jazyce soluňských Slovanů z doby přípravy na cestu Konstantina a Metoděje na Velkou Moravu), ve **2. fázi** o *velkomoravské staroslověnětině* (s panonskou variantou – tj. jazyce písemnictví tvořeného na Velké Moravě, resp. v Kocelově panonském knížectví), ve **3. fázi** o *staroslověnětině bulharsko-makedonského typu* a *staroslověnětině českého typu*, resp. nedoložené, ale velmi pravděpodobně existující *staroslověnětině chorvatského typu*; ve **4. fázi** Večerka uvádí už jednotlivé *redakce církevní slovanštiny* (středobulharskou, makedonskou, srbskou, chorvatskou a ruskou), které se všechny vyvinuly ze staroslověnětiny bulharsko-makedonského typu.

§ 5.4. Písemné památky nejstaršího období slovanského písemnictví

Z nejstaršího období se v pozdějších prepisech zachovala řada textů náboženského charakteru, úryvky biblických textů, které jsou předmětem lingvistické analýzy paleoslavistů. Nazývají se také *kanonické texty* či *texty staroslověnského kánonu*. Jejich seznam je přehledně a s dostatečným vysvětlujícím komentářem publikován u Večerky (2006, s. 100–104) nebo Damjanoviće (2003, s. 15–25, týž, 2004, s. 67–120), ve stručnější podobě pak mj. u Bogoczové (2012, s. 32–37), my si z nich připomeneme pouze nejznámější a vzniklé v jihoslovanském prostoru (čerpáme přitom ze všech tří jmenovaných publikací).

Hlaholské památky: *Zografský kodex* (Codex Zographensis), *Mariánský kodex* (Codex Marianus), *Assemanův evangeliář* (Codex Assemanianus), *Sinajský žaltář* (Psalterium Sinaiticum), *Sinajský modlitebník* (Euchologicum Sinaiticum) a *Clozův sborník* (Glagolita Clozianus).

Cyrilské památky: *Kniha popa Sávy* (Savvina kniga), *Vatikánský palimpsest*, *Supraslský kodex* (Codex Suprasliensis) a *Eninský apoštol*.

Výše uvedené hlaholské kanonické památky vznikly vesměs na (jiho)západě tehdejší bulharské říše (tj. na území západní Makedonie), pouze o Clozovu sborníku se soudí, že se jedná o text napsaný v chorvatském prostředí, ale podle západobulharské (makedonské) předlohy (Damjanović, 2004, s. 101). Původ Mariánského kodexu je zase hledán na štokavském území východního obřadu, ovšem napsána byla tato památka

opět velice pravděpodobně podle západobulharské (makedonské) předlohy (tamtéž, s. 79). V obou případech se tedy pořád jedná o staroslověnštinu bulharsko-makedonského typu. Kanonické cyrilské památky naproti tomu nesou zřetelnou jazykovou pečeť východobulharskou.³³

§ 5.4.1. Z originální literární tvorby té doby vycházelo na **bulharském** území mnoho spisů především náboženského a biografického charakteru – **Kliment Ochridský** (asi 840–916) je autorem *Života Konstantinova* a *Života Metodějova* (Житие Кирилово, Житие Методиево, tzv. panonských legend) nebo *Pochvalného slova učiteli Cyrilu* (Похвално слово за учителя Кирил), **Joan Exarch Bulharský** (asi počátek 2. pol. 9. století – třetí dekáda 10. století) napsal důležitý *Prolog* ke svému překladu řeckých náboženských textů Jana z Damašku *Nebesa* (Небеса) a kompilační encyklopedický spis *Šestodnev* (Шестоднев), **Konstantin Preslavský** (asi 845 – asi 910) složil vynikající veršovanou *Abecední modlitbu* (Азбучна молитва), která je úvodem k tzv. *Poučnému evangeliu* (Учително евангелие), dále *Bohoslužbu za Metoděje* (Служба за Методий), jedno z prvních slovanských hymnických děl, a někteří badatelé mu připisují i *Předzpěv k evangeliu* (Проглас към евангелието), jinak přisuzovaný Konstantinu-Cyrilu. Spis *O písmenech* (За буквите) tak řečeného mnicha **Chrabra** je v podstatě ukázkový jazykovědný traktát, pojednání *Slovo proti bogomilům* (Беседа против богомилите) presbytera **Kozmy** z konce 10. století je zase ostrým polemickým spisem hájícím oficiální křesťanskou církev proti bogomilské herezi. Do stejné doby patří i *Náhrobní kámen čargubila Mostiče* (Надгробен надпис на чъргубиля Мостич)³⁴ nalezený na Selišti v prostoru dnešního Velikého Preslavu.

§ 5.4.2. Ze **srbského** prostoru zřejmě pochází kanonické *Mariánské evangelium* (Маријино/Маријинско јеванђеље, jinak též *Mariánský kodex*) vzniklé před začátkem 11. století. Svědčí o tom některé fonetické rysy z rukopisu přepisovače a rovněž to, že bylo i později (ve 14. století) používáno středověkými Srby k obřadním účelům, na což ukazují řada cyrilských glos (viz Milanović, 2004, s. 30, 35 nebo Stojanović, 2005, 38n.). Kromě ní patří k nejstarším památkám srbského písemnictví ještě dva hlaholské zlomky z počátku 12. století obsahující Skutky apoštolů – *Grškovičův zlomek* (Гршковићев одломак, 4 pergamenové listy) a *Mihanovičův zlomek* (Михановићев одломак, 2 pergamenové

33 Výše uvedené hlaholské kanonické památky se s ohledem na místo jejich vzniku často označují pouze jako makedonské. Toto označení ovšem může být dvojsmyslné, a proto zavádějící – není jasné, zda daný atribut označuje pouze teritorium, anebo zda se jedná o snahu vydávat tyto památky za důkaz historické existence a starobylých kořenů současného makedonského jazyka a jeho svébytného kontinuálního rozvoje.

34 Titul *čargubil* (bulh. *чъргубил*) pochází z prabulharského *ičirgu boil* a označuje vojevůdce, státníka.

listy), a dále starobyly cyrilský *Temnický nápis* (Темнишки натпис) vytvořený někdy na počátku 11. století, nalezený v srbském Pomoraví a představující deset vytesaných jmen světců. Protože *Grškovićův* i *Mihanovićův zlomek*, ale možná i *Mariánské evangelium* pocházejí (pravděpodobně) z území dnešní **Bosny a Hercegoviny** (tj. Chlumu /Humu/, možná Bosny, ale možná také Zety), bosňácká jazykověda je řadí mezi své hlaholské památky psané polooblou, tedy v jejich terminologii bosenskou hlaholicí (o ní viz dále § 5.5.1.).

§ 5.4.3. Z **chorvatského** prostoru pocházející dochované památky jsou mladšího data, přesto lze odtud do nejstarší fáze vývoje jihoslovanského písemnictví zařadit kromě kanonického *Clozova sborníku* (Kločev glagoljaš) ještě *Hlaholské listy vídeňské* (Bečki listići) z konce 11. století (jde o sakramentář přeložený z latiny). O bezprostřední návaznosti na cyrilometodějskou tradici v chorvatském prostředí neexistují přímá svědectví, až údaje z církevních synod konaných ve Splitu (925 a 1060) se zmiňují o rozšíření slovanské bohoslužby mezi Chorvaty. Římská kurie se však k „Metodějově doktríně“ stavěla odmítavě, takže církevní slovanština (ve své chorvatské redakci) v oblasti splitské arcidiecéze status oficiálního jazyka nezískala, a rozšířila se pak především v severozápadních chorvatských oblastech kolem Senje, na ostrově Krk, Chorvatském přímoří až do Istriie, Krbavy, Liky a podél středního toku řeky Kupy (Ivanova, 2000, s. 113). Originálním textem je asi nejznámější středověká chorvatská památka *Baščanská tabulka* (Baščanska ploča) z přelomu 11. a 12. století. Památka představuje 13 řádků (asi 100 slov) hlaholského nápisu na kamenné desce o rozměrech cca 2 x 1 metr pocházející z benediktinského kostela sv. Lucie na ostrově Krk. Text byl napsaný poblíž vsi Jurandvor u Bašky na témže ostrově, obsahově je to první chorvatské potvrzení Zvonimira coby chorvatského krále a hovoří se v ní o darování půdy pro kostel sv. Lucie (nedaleko Bašky), má tedy charakter právního dokumentu. Z dalších kamenných hlaholských památek patří mezi nejstarší *Valunská tabulka* (Valunska ploča), *Plominský nápis* (Plominski natpis) a *Krčský nápis* (Krčki natpis), všechny z 11. století. *Valunská tabulka* pochází z ostrova Cres a pozoruhodná je tím, že je svědectvím o slovansko-latinském bilingvistu a digrafii – první řádek na tomto náhrobním kameni je napsán slovansky (starochorvatsky) hlaholicí, druhý a třetí řádek pak říká totéž latinsky v latince.

§ 5.4.4. V **panonském** (pozdějším **slovinském**) prostoru má původ nejstarší slovanská památka psaná latinkou (primitivním pravopisem) – jedná se o tzv. *Frizinské zlomky* (Brižinski spomeniki) z přelomu 10./11. století, které ale nemají žádnou přímou vazbu na působení Konstantina-Cyrila, Metoděje ani jejich pokračovatelů. V Panonii

byla totiž slovanská bohoslužba zakázána už v roce 874 (Večerka, 2006, s. 104), trvala tedy jen necelých pět let, přesto se v těchto památkách stopy staroslověnštiny nacházejí – první a třetí zlomek jsou překlady zpovědních formulí ze staré horní němčiny, jazykově v podstatě představují starou slovinštinu se stopami staroslověnštiny; druhý zlomek obsahuje výzvu k pokání, jazykově pak představuje staroslověnštinu se stopami staré slovinštiny (tamtéž, s. 104n.). Podle nejnovějších poznatků je první zlomek nejmladší – pochází nejspíše z roku 1022 nebo 1023, nejpozději však 1036; druhý a třetí zlomek vznikly v období mezi roky 972 a 1000.

Spolu s výše uvedenými památkami spjatými přímo či nepřímo s činností Cyrila a Metoděje se v jihoslovanském prostředí našly i texty nebo osamocené (epigrafické) nápisy svědčící mnohdy o písemné činnosti ještě před vytvořením slovanského písma. Tyto dochované texty (nebo jejich zlomky) se obsahově vztahují k tehdejší jihoslovanské realitě, avšak **psány jsou latinsky nebo řecky**. Tyto jazyky totiž byly (každý ve svém kulturně-náboženském a společenském prostoru) univerzálními jazyky vzdělců, duchovních a vládařů. V **chorvatském** prostoru se ze svědectví tohoto typu dochoval latinský *Trpimírův nápis* (Trpimirov natpis) z Rižinic pod Klisem (u Splitu) a *Trpimirova darovací listina* (Trpimirova darovnica, 852), která představuje nejstarší dochovaný dokument chorvatské historie vůbec (Moguš, 2009, s. 13). O něco mladšího data jsou pak např. *Branimírův nápis* (Branimirov natpis) z Šopotu u Benkovce (východně od Biogradu na Moru), *Držislavův nápis* (Držislavov natpis) nebo *Náhrobní kámen královny Jeleny* (Nadgrobna ploča kraljice Jelene, 976). Všechny tyto texty jsou psány latinsky. Z **bulharského** prostoru je významný řecky psaný *Seznam bulharských chánů* (Именник на българските ханове), dovedený až do roku 756 – pochází z byzantského letopisu z 8. století, ale zachoval se až v pozdějším slovanském opisu ze 14. století.

Hlaholice, cyrilice a další písma

§ 5.5. Slovanská řeč byla v minulosti zapisována více písmý:

§ 5.5.1. Na počátku **HLAHO LICÍ**,³⁵ tj. tzv. **slovanským písmem**, které pro potřeby své mise na Velké Moravě přibližně v polovině 9. století (862) vytvořil **Konstantin**. Hlaholice je unikátní písmo, mezi paleoslavisty ale dodnes nepanuje shoda ohledně inspirace – podle Damjanoviće (2003, s. 30–35) existují tři výklady: *exogenní*, *endogenní* a *exogenně-endogenní*. Zastánci *exogenních* východisek se snaží dokázat, že pro každý hlaholský grafém lze nalézt nějakou inspiraci v jiném písmu (takto soudí například řada především starších generací slavistů: I. Taylor, V. Jagić, V. Vondrák, J. Vajs, R. Nahtigal, F. Fortunatov, N. S. Trubeckoj, L. Geitler aj.). Zastánci *endogenních* východisek se naopak snaží dokázat, že hlaholice je zcela nové písmo s jistou vnitřní logikou znaků (G. Černocho vstov /též Tschernocho vstovoff/, P. Ilčev, manželé V. a O. Jončevovi, S. Sambunjak). Zastánci *exogenně-endogenních* východisek se přiklánějí k tomu, že hlaholice je určitě originální a svébytný grafický systém, který se na první pohled nepodobá žádnému jinému písmu, ale tuto originalitu nelze vnímat tak, že by hlaholice neměla žádné vazby na grafické systémy, které Konstantin znal, a že by tak zůstala bez jakékoliv vnější inspirace (tento postoj je patrný například u T. Eckhardtové, J. Hamma nebo K. Horálka). Samotná hlaholice měla dvě základní formy – starší *oblou* (kulatou, bulharskou), která se vyskytovala zhruba do 12. století, a pozdější *hranatou* (chorvatskou), jejíž počátek můžeme hledat v polovině 13. století, pravděpodobně pod vlivem latinského typu písma beneventany (Oczkova, 2010, s. 126). Někdy se hovoří též o přechodné formě, tzv. *oblo-hranaté* či *polooblé* hlaholici, kterou si v kontextu nacionalizace historie písemnictví na území dnešní Bosny a Hercegoviny přisvojují Bosňáci, když k ní připojují atribut „bosenská“ (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 22) a nevnímají ji jako přechodný typ, nýbrž jako svébytný třetí typ. V chorvatském prostředí vydrželo hlaholské písemnictví kontinuálně až do roku 1857 (Damjanović, 2003, s. 26).

35 Samotný termín *hlaholice* nepochází z cyrilometodějského období, toto písmo se v minulosti nazývalo i *cyrilice* (*kurilovica* u novgorodského popa Upyra Lichého z r. 1047, *čurilica* v dubrovnických dokumentech z 14. a 15. století), *písmo sv. Jeronýma* (littera Hieronymiana) nebo *slovanské písmo* (pismena slověnskaja); označení *hlaholice* (sch. *glagoljica*) pochází z chorvatského prostředí; podle chorvatského badatele a znalce hlaholského písemnictví Matea Žagara toto označení jako první použil biskup **Franjo Glavinić** v roce 1626 v dopisu římské Kongregaci pro šíření víry (Mateo ŽAGAR: Hrvatska pisma u srednjem vijeku. In *Povijest hrvatskoga jezika–1. knjiga: Srednji vijek*. Ur. Josip Bratulić i drugi. Zagreb, 2009, s. 149 – cit. dle BLAŽEVIĆ KREZIĆ, Vera (rec.): Riječki glagoljaški krug. Darko Deković, Istraživanja o riječkome glagoljaškom krugu. Matica hrvatska: Zagreb, 2011., 523 str. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 44, 2012, s. 476).

§ 5.5.2. Brzy na to, přibližně na konci 9. století se na carském dvoře bulharského státu v Preslavi na základě tehdejšího řeckého unciálního majuskulního písma postupně vyprofilovala jednodušší **CYRILICE**, která se během své existence dočkala několika modifikací – jednou z nich je tzv. **bosančica**,³⁶ upravená cyrilice používaná především v Bosně (a později i v Dalmácii, Dubrovníku a Chorvatském přímoří) v několika modifikacích od 13. století (Milanović, 2004, s. 42)³⁷ až do počátku 20. století (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 49), dále tzv. **graždanka**, zjednodušená, „občanská“ forma cyrilice pocházející z doby ruského cara **Petra I. Velikého** (1708), kterou postupně přejala i ostatní slovanské národy používající cyrilské písmo a která je rovněž známá pod označením **azbuka**.³⁸ Co se týče původu cyrilice, odborníci v této věci nejsou jednotní – dříve se autorství připisovalo Klimentovi Ochridskému, Naumovi Ochridskému nebo Konstantinu Preslavskému, avšak s ohledem na celkovou kulturní, náboženskou a politicko-společenskou situaci bulharské říše na konci 9. století a jejího poměru k Byzanci a byzantské kultuře vůbec bude blíže pravdě názor, že cyrilice se vyvinula na preslavském knížecím a později carském dvoře Simeona Velikého postupným přizpůsobováním řeckého písma potřebám slovanského jazyka. Roku 893, kdy se Simeon dostal na bulharský trůn, bylo na velkém sněmu v Preslavi rozhodnuto o tom, že se slovanský jazyk psaný cyrilicí stává oficiálním jazykem říše, čímž byl předznamenán další rozvoj cyrilice nejen jako písma náboženské literatury (viz dále § 6.2. o církevní slovanštině), ale i jako písma pro běžné světské účely.

§ 5.5.3. V Bosně se v důsledku islamizace od poloviny 17. do konce 19. století pěstovala tzv. *literatura alhamijado*, která byla sice psaná slovansky (srbochorvatsky, Bosňáci by dnes řekli, že bosensky), avšak **arabským písmem** (tzv. **AREBICÍ**), které používala i turečtina, oficiální jazyk osmanské říše, k níž Bosna od druhé poloviny 15. století až do roku 1878 náležela.

36 Názvu **bosančica** pro pojmenování západní varianty cyrilice použil poprvé v roce 1889 **Čiro Truhelka**, chorvatský archeolog a historik umění.

37 Podle Stjepana Damjanoviće lze o výrazné specifičnosti bosenské cyrilice hovořit až od 15. století (Damjanović, 2004, s. 296). Stoupenci samostatnosti bosenského jazyka však vidí poněkud sporně počátky bosančice už v 10. století (takto Dževad Jahić v Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 49); motivace k takovému tvrzení je ale zjevně nelingvistická. 13. století je pak podle jejich názoru doba, kdy se objevil „druhý typ bosančice“ – kurzívní rukopisná.

38 Názvy *cyrilice* a *azbuka* nelze zjednodušeně vnímat jako synonyma, oba názvy vycházejí z jiného aspektu: první je vlastní pojmenování písma dané historicky (v našem případě je odvozeno od antroponyma *Cyryl*, bulh. *Кирил*, srb. *Ђурило*), druhý vychází z pojmenování prvních písmen systému – a, б, в, г, д /starší cyrilicí а, в, в, г, г / ... : азъ, букы, vědě, глаголѣ, добро ... (srov. též latinka x abeceda /a, b, c, d ... : a, be, ce, de .../ nebo řecké písmo x alfabetá /α, β, γ, δ ... : alfa, beta, gama, delta .../).

§ 5.5.4. **ŘECKÉ písmo** pro záznam slovanské řeči se podle Dževada Jahiće užívalo v Bosně a Chlumu už koncem 10. a na počátku 11. století, o čemž údajně svědčí velmi malé množství zachovaných památek z té doby (Jahić – Halilović – Palić, 2000, s. 44). Z 19. století z prostředí Egejské Makedonie pochází několik řeckým písmem psaných bulharských památek; byly napsány v příslušném regionálním dialektu. Známý jsou tzv. **Konikovské evangelium** (Кониково евангелие, 1852, autor **Pavel Božigrobski**), **Kulakijské evangelium** (Кулакийско евангелие, 1863, autor **Evstatij Kipriadi**) nebo **řecko-bulharský slovník** (грѣцко-български речник, dokončen 1893, autor **Gjošo Kolev**) psaný i v bulharské části řeckými písmeny.

§ 5.5.5. Nakonec je samozřejmě třeba zmínit **latinské písmo** – nejstarší písemná památka slovanského jazyka psaná **LATINKOU** pochází z přelomu 10. a 11. století z prostředí alpských (panonských) Slovanů (budoucích Slovinců). Latinka se přirozeně, byť různou rychlostí rozšířila především mezi Slovany římskokatolického vyznání. Pro potřeby slovanských jazyků musela být upravována, ať už pomocí spřežek (digrafy, trigrafy), nebo diakritických znamének (tečky, čárky, háčky aj.), protože její znakový fond neodrážel všechny existující slovanské fonémy.

Závěrem je třeba připomenout, že jak latinské, tak i řecké písmo Slované znali a používali už před cyrilometodějskou misí, ovšem nesystematicky, jak o tom píše ve svém pojednání *O písmenech mnich Chrabr* z období tzv. preslavské literární školy³⁹.

§ 5.5.6. **Současný slovanský svět (Pax Slavia)** se písemně vyjadřuje cyrilicí a/nebo latinkou. **Cyrilicí (azbukou)** se zaznamenává ruština, běloruština, ukrajinština a rusínština (v těchto jazycích se spíše vžilo označení „azbuka“), dále bulharština, makedonština (кирилица), srbština, černohorština a formálně i bosenština (ћирилица), tedy vesměs jazyky pravoslavných slovanských národů (*Pax Slavia Orthodoxa*) – kromě bosenštiny samozřejmě. Každý z uvedených jazyků má kromě určitého základního, všem společného fondu grafémů i jisté množství vlastních, specifických znaků,⁴⁰ které ovšem nemusí nutně označovat nějaké specifické, v jiných slovanských jazycích se nevyskytující fonémy – např. běloruské **ŷ** /w/, ukrajinské **ɾ** /g/, srbské **њ** /ń/ nebo makedonské **ќ** /k'.

Latinkou si slouží polština, kašubština, horní i dolní lužická srbština, čeština, slovenština, slovinština, chorvatština a bosenština, tedy především jazyky slovanských

39 „Slované dříve, pokud ještě byli pohané, neměli zajisté knihy ani písmo, nýbrž počítali a hádali s pomocí črt a vrubů. Když však byli pokřtěni, snazili se psát slovanskou řeč římskými a řeckými písmeny bez úpravy.“ (Mnich Chrabr: *O písmenech*, cit. dle Večerka, 2006, s. 94; podtrž. PK).

40 Tyto specifické znaky navíc může sdílet i více slovanských jazyků – viz např. srbská a makedonská cyrilice.

národů západního křesťanského světa (*Pax Slavia Romana*). Oficiální latinskou abecedu má také černohorština (ústavně je v Černé Hoře zaručena plná rovnoprávnost latinky a cyrilice v úředním styku) a srbština (v Srbsku je však její užívání ústavně omezeno ve prospěch cyrilice). I zde platí, že každý z uvedených jazyků má svou abecedu přizpůsobenou svým potřebám. V zásadě lze říct, že slovanská latinka pro specifické slovanské fonémy upřednostňuje diakritiku, výraznější přítomnost spřežek je patrná především v polštině a kašubštině.